

ментите на социалната организация и обуславя нейната цялост. Но от гледна точка на задълбочаващата се екологична криза трябва да се признае, че този принцип е обърнат и вместо разумност се проявява като разумна антиразумност. Последната не означава отсъствие на разумност, а използване на разумност срещу основните социално-екологични ценности на живота и свързаната с тях култура.

г) „Нус“ е едновременно принцип на организация на мисленето (като индивидуално самосъзнание и като социално самосъзнание) и негова същност. В древна Гърция обаче проблемът за антиразума (антиразумността) е оставал настрана от философското мислене. По такъв начин „нус“ характеризира диалектическата структура на мисленето, което мисли себе си като извънположен субект. Днес деградацията на жизнената среда е живо свидетелство за този извънположен субект. Вече отбелязахме, че за сферата на самосъзнателната човешка дейност в Античността е било използвано понятието „нус“. В християнството се смята, че подобна функция изпълнява Иисус Христос, който се представя като „Глава на мъжа“.

Както се вижда, в учението за „нус“ намира съсредоточение определена историческа необходимост – посредством философията обществото (човек) да осмисли себе си, своето място в Космоса (и на Земята) и ценностните основания на разумната, жизнеутвърждаваща дейност и култура.

5. Една хипотеза за връзката между понятието „нус“ и понятието „ноосфера“

Днес отново е назряла необходимостта от преосмисляне на възможностите на човешкия разум в един негеоцентричен, при това социално-екологичен аспект. Във връзка с това с основание може да се търси определено идейно сходство между учението за „нус“ и учението за

ноосферата – и двете имат за цел да обосноват ценностните функции на разума по отношение на социалната и природната среда (земна и космична). Това се потвърждава, както стана ясно, и от съдържателния анализ на понятието „нус“. Посочените аспекти недвусмислено говорят за една историческа тенденция, обусловила възникването на понятието „ноосфера“. Последното отразява ценностно-екологичните аспекти на функциониране на обществото и свързаната с него жизнена среда, т. е. ноосферата е система-процес с памет за това, което е било, е и ще бъде. Учението за нус позволява ноосферата да се разглежда в диахронен план. Тук ще припомним, че в неоплатоническата философия дори съществува раздел „Ноология или За ума“, отнасящ се до определенията на хипостазите⁸⁸. В контекста на нашия анализ ще отбележим, че предлаганото название ноология⁸⁹ (наука за ноосферата) всъщност е връщане към неоплатонизма, без да се отчете обаче този факт.

В понятието „ноосфера“ се „снемат“ отбелязаните исторически тенденции в развитието на понятието „нус“. По такъв начин от учението за нус до учението за ноосферата разумът се самоутвърждава в качеството си на свобода или необходимост, но винаги в зависимост от социално-екологичния фактор⁹⁰. Последният не е безразличен и към нравствения избор в целеполагането и постигането на истината. В този смисъл традиционният проблем за истината и свободата придобива нови измерения от гледна точка на ноосферата. Социално-екологичният проблем има свой нравствен аспект. Разумната дейност като култура трябва да бъде нравствено обоснована.

Направеният анализ позволява да се изгради хипотеза за историческата, генетическата и логическата връзка между понятието „нус“ и понятието „ноосфера“ в контекста на културата като глобален проблем. Тук ние изхождаме преди всичко от съдържателната и смислова при-

емственост между двете понятия, от функциите им в познавателната човешка дейност, структурираща съответно ценностно отношение към действителността (социална и природна), от евристичните възможности, които те притежават. Заслужава да се отбележи, че съвременните схващания за ноосферата, макар и да се различават помежду си, се обединяват безспорно от идеята за творческите, целеполагащи и оптимизиращи функции на човешкия разум, необходим за осъществяването на социално-екологична теоретическа и практическа дейност. В това отношение анализът на понятието „нус“ от тези позиции може да допринесе за по-пълното и съдържателно осмисляне на някои принципни различия при интерпретацията на последното. От друга страна, това ще спомогне за ново по-задълбочено тълкуване на евристичните моменти, съдържащи се в учението за нус не само в контекста на езическата, но и на християнската култура. Философията на историята следва да се разглежда като елемент в учението за ноосферата. Историята все повече се доближава до проблемите на културологията. Философията на културата и философията на историята намират своето концептуално единство в учението за ноосферата, чийто ранен предшественик е учението за нус. Както културата, така и историята могат да се анализират в два плана: езотеричен и екзотеричен. В човешката историческа дейност се проявяват едновременно рационални и ирационални мотиви.

БЕЛЕЖКИ

¹ Гуревич, П. С. Социальная мифология. М., Мысль, 1983, с. 91–117.

² Данкова, Р. Цикълът „делник – празник“ като феномен на културата. – Философия. 1994, кн. 4, с. 20–25.

³ Елиаде, М. Митът за вечното завръщане. С., 1994, с. 5.

⁴ Пак там, с. 7.

⁵ Гарден, Жан - Клод. Теоретическая археология. М., 1983, с. 39; Данков, Е. Рец. на същата книга. – Археология, 1987, кн. 2.

⁶ Тэрнер, В. Символ и ритуал. М., 1983, с. 40.

⁷ Строс, Клод - Леви. Печалные тропики. - М., 1984, с. 120.

⁸ Строс, Клод - Леви. Структурна антропология. С., 1995, с. 113-154.

⁹ Строс, Клод - Леви. Печалные тропики, с. 120.

¹⁰ Пак там, с. 121.

¹¹ Пак там.

¹² Елиаде, М. Цит. съч.

¹³ Абрамян, Л. А. Первобытный праздник и мифология. Ереван, 1983, с. 122-130.

¹⁴ Елиаде, М. Трактат по история на религиите. С., 1995, с. 455.

¹⁵ Пак там, с. 456.

¹⁶ Данкова, Р. Цикълът „делник – празник“ в ранните общества и социално-митологичното отношение към природата. – В: Сб. Трудове от юбилейната научна сесия, посветена на 45-годишнината на Съюза на учените в България и 25-год. на Великотърновския клон. В. Търново, 1990, ч. I, с. 117-123.

¹⁷ Елиаде, М. Трактат по..., с. 455.

¹⁸ Попов, Д. Пространствено-времевият континуум в българската традиционна народна култура. – В: Интердисциплинарни изследвания. XV. С., 1988, с. 63-64.

¹⁹ Данкова, Р. Цикълът „делник – празник“ като универсален модел на социокултурните отношения. – В: Методология, моделиране, компютри. Т. IV. В. Търново, 1989, с. 35-37.

²⁰ Lincoln, B. Discourse and the Construction of Society. Comparative Studies of Myth, Ritual and Classification. New York, Oxford. Oxford University Press, 1989.

²¹ Абрамян, Л. А. Первобытный праздник и мифология, с. 123-124.

²² Данкова, Р. Идеята за хаоса в ранната митология и неговото място в модела на света. – В: Методология, моделиране, компютри. Т. III. В. Търново, 1988, с. 208-210.

²³ D a n k o v a, R. Noosphere and cosmic era. First national conference „Cosmos'85". 14–16 November 1985. Varna, p. 126; D a n k o v a, R. Noosphere and Antropogenesis. International Symposium „Evolution and Morphogenesis“. Plzen, 1984, p. 765–769.

²⁴ D a n k o v, E., D. Genova, R. Dankova. The problem of Symmetry of „The Primary Elements“ in the Tracian Orphism and Pithagorism. Symmetry of Structure. V.I. Budapest, 1989, p. 162–165; Dankov, E., Y. Krusteva, R. Dankova. Some Aspects of the Problem of Symmetry in the Pithagorean „Music of the Spheres“. Symmetry of Structure. Budapest, 1989, p. 81–82.

²⁵ Д а н к о в а, Р. Платоновият модел на света. – В: Методология, моделиране, компютри. Т. 1. В. Търново, 1987, с. 52–56.

²⁶ Според В. Хайзенберг Платон свежда материята до математически форми, което прави и съвременната наука. Вж.: Р о ж а н с к и й, И. Д. Платон и современная физика. – В: Платон и его эпоха. М., 1979, с. 145.

²⁷ Д а н к о в, Е. И. Рау. Философия Платона. – Философские науки. 1986, № 3, с. 140–142.

²⁸ Тук се има предвид притчата на Платон „Сенките и пещерата“. Вж.: П л а т о н. Държавата, 514–517. d.

²⁹ К и с е л е в, Н. Обект екологии и его еволюции. Философско-методологический аспект. Киев, 1979, с. 99.

³⁰ Ф о л, А. Тракийският орфизъм. С., 1986.

³¹ П л а т о н. Цит. съч., 514, I.

³² Мифы народов мира. Т. 2. М., 1982, с. 311.

³³ Фол, А. Цит. съч., с. 80.

³⁴ П л а т о н. Цит. съч., 514, I b.

³⁵ Пак там.

³⁶ Пак там, 514, I b.

³⁷ Пак там, 517 с.

³⁸ Пак там, 515 b.

³⁹ Пак там, 515 с.

⁴⁰ Пак там.

⁴¹ Пак там, 517.

⁴² К е с с и д и, Ф. Х. От мифа к логосу. Становление греческой философии. М., 1972.

⁴³ Тук се има предвид учението на Анаксагор за нус, схващанията на Платон и Аристотел за нус, а също така и интерпретацията на нус в древногръцката литература, на които ще се спрем по-нататък.

⁴⁴ В е р н а д с к и й, В. И. Размышления натуралиста. Кн. 2. М., 1977, с. 150; Ш и ш к о в, Г., Р. Данкова. Учението за ноосферата. – Природа, 1979, № 4, с. 22–26; Заключително слово на А. Фол. – В: *Acta centri historiae „Terra Antiqua Balcanica. I. V. Tîrnovo*, 1986, с. 132. Това схващане на А. Фол за ноосферата има редица общи елементи с неоплатоническата концепция за ноологията (вж. Антична философия. С., 1988, с. 445–446).

⁴⁵ Р о ж а н с к и й, И. Д. Анаксагор. М., 1972, с. 78.

⁴⁶ За идейната приемственост между древнотракийската култура и културата по нашите земи вж.: В о й с и л о в, Л. Древнотракийското наследство в българската духовна култура. – Философска мисъл, 1978, № 3, с. 77; Ф о л, А. Тракийският орфизъм. С., 1986.

⁴⁷ Д а н к о в а, Р. Историко-философският контекст понятия „ноосфера“. – В: Антична философия. Проблеми историографии и теории познания. М., 1991, с. 77–93.

⁴⁸ В нашия анализ имаме предвид този мит за Дионис, който предшества култа към Зевс. Засага най-ранни писмени сведения за Дионис дава плочката от Пилос (около 1200 г. пр. н. е.). За същността и особеностите на древнотракийския мит за Дионис и за неговия негръцки произход вж.: B a i l l i, A. *Dictionaire grec – français*. Paris, 1950, p. 516, 2220, 2222. Meyers *enziklopedisches Lexikon in 25 Banden*. B. 6. Bibliogr. Institut. Manheim-Wien-Zurich, 1972, S. 851; L a v e d a n, P. *Dictionaire illustre de la mythologie et des antiquites et romaines*. Paris. Hachette, 1931, p. 333–340; Г е р о д о т. История. Л., 1972, кн. 2, с. 146; И с т о р и я всемирной литературы. Т. I. М., 1983, с. 346–348 и др.

⁴⁹ На връзката между орфизма и възникването на понятието „нус“ обръща внимание А. Ф. Лосев. Античный космос и современная наука. М., 1927, с. 22.

⁵⁰ Тук ще отбележим, че А. Ф. Лосев има известно основание, когато пише за изпреварващата роля на „религията на Дионис“ по отношение на християнството. Според него разкъсването на Дионис и разпъването на Христос могат да бъдат сравнявани само много отвлечено по отношение на някакви далечни сходни черти (вж.: Л о с е в, А. Очерки античного символизма и мифологии. М., 1993, с. 76). В действителност такова изпреварване има, но то се отнася до ранната версия на мита за Дионис. В по-късната му интерпретация „изпреварването“ е обърнато (както например се обръща летоброенето) и е коренно противоположно на раннохристиянските принципи. Подобно изпреварване утвърждава инцестното съдържание на култовата дейност, докато християнството я отменя. По-късно християнството приема и някои езически елементи, включително и от този култ, който съществува и до днес. Поради това анализираният проблем притежава още едно измерение.

⁵¹ Мифологии древнего мира. Пер. с англ. М., 1977, с. 9.

⁵² Д а н к о в а, Р. Древнотракийската култура като предпоставка за възникване на учението за ноосферата. IV. Юбилейна научна конференция, посветена на 10-годишнината от основаването на НЕК-ЮНЕСКО. С., 1980, с. 26–27.

⁵³ Л о т м а н, Ю., Б. Успенский. Миф, имя, культура. – В: Сб. Труды по знаковым системам. VI. (Сборник статей в честь М. Бахтина). Ученные записки Тартуского гос. ун-та. Тарту, 1973, с. 288.

⁵⁴ М е н с к а я, Т. Б. отбелязва, че $\nu\delta\omicron\varsigma$, $\Delta\iota\omicron \nu\delta\omicron\varsigma$ означава „някакъв висш замисъл“ (вж. Менская, Т. Б. АΜΗΧΝΟΣ ΕΡΟΣ в контексте мифа о Гермесе. – В: Структура текста. М., 1980, с. 182).

⁵⁵ Л о т м а н, Ю., Б. Успенский. Цит. съч., с. 284.

⁵⁶ П л а т о н. Филеб, 28 d.

⁵⁷ А р и с т о т е л ь. Вторая аналитика. Гл. 33, 35.

⁵⁸ Т о п о р о в, В. Н. Первобытные представления о мире. – В: Очерки истории естественно-научных знаний в древности. М., 1982, с. 30.

⁵⁹ И в а н о в, В. Дионис и прадионисийство. Баку, 1923, с. 277.

⁶⁰ Р у с я е в а, А. С. Орфизм и культ Диониса в Ольвии. – Вестник древней истории. 1978, № 1, с. 87–104.

⁶¹ За дионистичното и титаничното вж.: Б а т а к л и е в, Г. Антична митология. С., 1985, с. 53.

⁶² Подобно изменение претърпява и „нус“ – от космически Разум се превръща в личностна характеристика.

⁶³ Л о с е в, А. Ф. Античный космос и современная наука. М., 1927, с. 21.

⁶⁴ И с т о р и я всемирной литературы. Т. 1. М., 1983, с. 346; П о п о в а, Т. В. Буколика в системе греческой поэзии. – В: Поэтика древнегреческой литературы. М., 1981, с. 102; А р и с т о т е л. За поетическото изкуство. Коментар. С., 1975, с. 106.

⁶⁵ М и х а й л о в, Г. Траките. С., 1972, с. 223–224.

⁶⁶ F r i s k, H. Griech etimologisches Wörterbuch. 1960, B. I. S. 396–397.

⁶⁷ Пак там, В. II. S. 328.

⁶⁸ Пак там, В. II. S. 328, 322, 959–960.

⁶⁹ Вж.: Д а н к о в а, Р. Учението за „нус“ в античната философия. – Философска мисъл. 1988, № 6, с. 84–93.

⁷⁰ S i m p l i c i u s. In Aristotelis phisicorum libros commentaria. Edidit. H. Diels, Berlin, 1882, 164, 24.

⁷¹ А р и с т о т е л ь. Физика. Θ, IX 20; Вж. също Радев, Р. Антична философия - главни направления и школи. - В: Антична философия, Стара Загора, 1994, с. 31.

⁷² P s e l l u s „De omn. doctr.“ 15: A 101 a/ H. Diels. Die Fragmente der Vorsokratiker. 10-te Auflage, herausgegeben von Walter Kranz. B-de I-III, 1950.

⁷³ Р о ж а н с к и й, И. Д. Анаксагор. М., Наука, 1972, с. 215.

⁷⁴ П л а т о н. Филеб, 65.

⁷⁵ А в р е л и й, М а р к. Насаме със себе си. – В: Антична философия. Стара Загора, 1994, с. 555–556.

⁷⁶ А р и с т о т е л ь. О душе. III, 4–429b.

⁷⁷ Л о с е в, А. Ф. Эстетика возрождения. М., 1978, с. 83.

⁷⁸ А р и с т о т е л ь. Цит. съч. III, 4, 15–20. Тук искаме да отбележим, че подобно разбиране поддържа и Прокъл (412–485). Според него „всеки ум дава съществуване на следващото след него чрез мислене и творчеството му се заключава в мислене.“

то, а мисленето – в творението“. Вж.: П р о к л. Первоосновы теологии. Тбилиси. Мецниереба, 1972, с. 101.

⁷⁹ А р и с т о т е л ь. Цит. съч., III, 4, 15–20.

⁸⁰ С а в е л ь е в а, О. Семантическая специфика имен, обозначающих процессы мышления в сольномелической и декламационной поэзии VII–VI вв. до н. е. – В: *Thracia*, 7, С., Изд. на БАН, 1985, XV Международна конференция по класически изследвания „ЕЙРЕНЕ“, с. 187; Вж. също Савельева, О. О языковых истоках философской терминологии древних греков (На примере термина *poys*). – В: *Античная культура и современная наука*. М., 1985, с. 148–152.

⁸¹ Б о г о м о л о в, А. Диалектический логос. М., 1982, с. 151.

⁸² С а в е л ь е в а, О. Содержание понятия „нус“ в греческой литературе VII–VI вв. до н. е. – В: *Из истории античной культуры*. Философия, литература, искусство. М., 1976, с. 31.

⁸³ П а к там, с. 32–33.

⁸⁴ *S i m p l i c i u s*, In *Aristotelis physicorum libros commentaria*. Edidit H. Diels. Berlin, 1882. 156, 13; 164, 24.

⁸⁵ С а в е л ь е в а, О. Семантическая специфика имен... с. 188.

⁸⁶ Интересно е да отбележим, че според Аристотел (За душата. I. 2, 25) Демокрит отъждествява разума с душата. Във връзка с това особено внимание заслужава опитът на възрожденския ни мислител д-р В. Х. Стоянов-Берон да коригира неточната употреба на „нус“ и да обоснове връзката му както с „Логос“, така и с душа, ум, разсъдък и др., подчертавайки общото и различното между тях. (Вж. С т о я н о в - Б е р о н, В. Х. *Логика*. С., 1980, с. 39–41).

⁸⁷ Д а н к о в, Е., И. Крылова. Цивилизация и адаптация. – *Философские науки*, 1986, № 2, с. 129–131.

⁸⁸ *Антична философия*. Стара Загора, 1995, с. 561.

⁸⁹ П л е т н и к о в, Ю. К. О природе социальной формы движения материи. М., 1971, с. 142.

⁹⁰ Д а н к о в, Е., Р. Данкова. Ноосфера как динамическая система. – В: *Применение системного анализа в прикладных задачах*. Куйбышев, 1976, с. 125–127.